

DATE ȘI PROBLEME NOI CU PRIVIRE LA DACII DIN MUNȚII ORĂȘTIEI

de

HADRIAN DAICOVICIU

*Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universităților
„Victor Babeș” și „Bolyai” din Cluj, din 20—22 mai 1959*

Campaniile anuale de săpături în regiunea cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei îmbogățesc neîncetat colecțiile noastre cu un variat și important material arheologic. Valorificarea științifică a acestuia presupune însă neapărat nu numai strângerea și clasificarea, ci și publicarea lui, și anume publicarea în alte condiții decât cele oferite de rapoartele preliminare de săpături. Caracterul, sumar și parțial totodată, al rapoartelor împiedică punerea în valoare sub toate aspectele — și, în primul rând, sub aspectul istoric — al imensului material arheologic dobândit prin săpături. Satisfacerea cerințelor de ordin istoric implică apariția de studii și monografii. Numai în felul acesta materialele arheologice pot fi transformate din simplu obiect de studiu în *izvoare istorice*.

Ultimul articol de sinteză privind problemele statului dac și ale culturii materiale și spirituale a dacilor din Munții Orăștiei a apărut în anul 1955¹. În acest articol, acad. prof. C. Daicoviciu trasa tabloul general al dezvoltării societății dacice în preajma apariției statului, stabila data probabilă a închegării acestuia, prezenta aspectele cele mai semnificative ale culturii materiale și spirituale a dacilor din Munții Orăștiei și urmărea soarta statului dac după dispariția lui Burebista, pînă la Decebal.

Descoperirile arheologice posterioare acestui articol n-au modificat, în esență, cunoștințele noastre în problemele amintite. Ele au adus, totuși, date noi și valoroase, au prilejuit precizarea și aprofundarea anumitor noțiuni, au pus în lumină aspecte inedite ale vieții dacilor și, mai ales, au pus cu toată acuitatea probleme noi a căror rezolvare se impune.

¹ C. Daicoviciu, *Le problème de l'état et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în „Nouvelles études d'histoire présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome 1955”, Ed. Acad. R.P.R., București, 1955, pp. 122—137.

Scopul rîndurilor de faţă nu este să rezolve aceste probleme. Ne propunem doar să expunem cele mai importante descoperiri făcute în anii 1955—1958 în regiunea cetăţilor şi aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei, insistînd asupra aspectelor noi întrevăzute de cercetători pe baza lor, şi să prezentăm noile probleme puse în faţa cercetării arheologico-istorice.

Datele de care dispuneam pînă în anul 1955² arătau că în regiunea muntoasă de la sud de Orăştie, pe un teritoriu de circa 150 km², s-a dezvoltat în ultimele două secole care au precedat cucerirea romană o înfloritoare civilizaţie materială şi spirituală aparţinînd dacilor. Centrul acestei civilizaţii, care nu coincide cu centrul *geografic* al regiunii, era marea aşezare de pe Dealul Grădiştii, Sarmizegetusa. Ea era apărată de un sistem puternic de fortificaţii, unitar şi dovedind o concepţie strategică superioară. Bazat mai ales pe cele trei cetăţi principale — de la Costeşti, Blidarul şi Piatra Roşie —, dar întregit cu cîteva fortificaţii mai mici (Virful lui Hulpe, Feţele Albe, valul de la Cioclovina-Ponorici) şi cu nenumărate turnuri de strajă, acest sistem închidea drumurile mai lesnicioase spre Sarmizegetusa: cel dinspre nord, pe valea Apei Oraşului (Grădiştii) şi cel dinspre vest. Relieful accidentat părea o stavilă naturală destul de puternică în calea oricărui atacator care s-ar fi năpustit spre Sarmizegetusa dinspre sud sau est şi de aceea dacii n-au întărit aceste direcţii, neglijenţă care avea să-i coste scump în timpul războaielor cu Traian.

Sarmizegetusa nu avea o prea mare însemnătate militară. Cetatea ei, datînd, pare-se, din ultima fază a existenţei libere a statului dac, era doar un loc de refugiu al populaţiei în vremuri de restrişte. Importanţa Sarmizegetusei consta în rolul ei de centru economic, politic şi religios al statului dac. Pe Dealul Grădiştii se găsea o mare aşezare civilă, ale cărei construcţii se înşirau pe o distanţă de 3 km, cuprinzînd nu numai locuinţe, ci şi felurite ateliere. Toţ aici, la 1200 m înălţime, se ridicau sanctuarele dacilor.

Complexul sanctuarelor de la Sarmizegetusa e numit în mod obişnuit *incinta sacră*. El surprinde şase sanctuare: patru de formă rectangulară şi două circulare. Printre cele dintîi e de remarcat marele sanctuar (37,50 × 32 m) cu 60 de coloane de andezit. Început, probabil, chiar în preajma războaielor de apărare împotriva romanilor, el n-a fost terminat niciodată. Constructorii n-au apucat decît să aşeze pe şase rînduri bazele coloanelor — nişte discuri enorme de andezit de 2,20 m în diametru, înalte de 20—25 cm. Coloanele, ca şi vasele de andezit care urmau, pare-se, să le încununeze, au fost abandonate pe marginile drumului pe care erau transportate spre locul construcţiei.

Marele sanctuar circular e format dintr-o dublă incintă de blocuri şi stîlpi de andezit, închizînd o incintă de pari de lemn îmbrăcaţi în teracotă. În interiorul acesteia din urmă se găsea încă o incintă de pari, dar nu circulară ca prima, ci în formă de potcoavă. Particularitatea cea

² În această parte a expunerii ne vom folosi mai ales de articolul citat mai sus al acad. prof. C. Daicoviciu.

mai frapantă a acestui sanctuar de 30 m în diametru o constituie gruparea într-un anume fel a stîlpilor de andezit: după șase stîlpi mai înguști și mai înalți urmează unul mai lat și mai scund. Acest grup de 6 + 1 stîlpi se repetă de 30 de ori. O particularitate asemănătoare prezintă și sanctuarul mic rotund (circa 12 m în diametru), format dintr-o singură incintă de stîlpi de andezit. Aici însă, gruparea stîlpilor e alta. S-au găsit 11 grupuri de 8 + 1 stîlpi, unul de 7 + 1 și unul de 6 + 1. Ambele sanctuare au fost puse în legătură cu observarea de către daci a anumitor fenomene cerești.

Sanctuare patrulatere de dimensiuni mai mici decît cel amintit mai sus au mai fost descoperite în cetățile de la Costești și Piatra Roșie. Toate aceste sanctuare, atît cele circulare cît și cele patrulatere, erau neacoperite, sub cerul liber.

Incinta sacră de la Sarmizegetusa a mai furnizat o descoperire de mare însemnătate. Este vorba de mai multe blocuri de calcar pe care erau săpate grupuri de 2—3 litere grecești. Acad. prof. C. Daicoviciu a interpretat aceste blocuri ca fiind un original pomelnic de regi, zei sau preoți daci.

Săpăturile întreprinse în așezarea civilă de la Sarmizegetusa au dat și ele rezultate interesante. S-a putut constata că locuințele, de formă patrulateră sau rotundă, erau durate pe un soclu de blocuri de piatră sau chiar pe un șir de pietre neregulate. Ele erau construite din lemn, pereții erau lipiți cu lut și fățuiți, iar acoperișul era făcut din șindrilă sau paie. Atelierele săpate, ca și locuințele, au dat un mare număr de unelte (mai ales de fier) meșteșugărești și agricole, de arme și de podoabe.

Se cuvin remarcate în mod deosebit două dintre descoperirile făcute în așezarea civilă. Prima este ceramica pictată într-un stil original, cu motive geometrice, vegetale și zoomorfe; a doua, un vas de cult purtînd stampilele juxtapuse DECEBALVS PER SCORILO, scrise cu litere latine. Aceasta este prima inscripție în limba dacă. Ea a fost tradusă de acad. prof. C. Daicoviciu prin „Decebal, fiul lui Scorilo“.

Sarmizegetusa nu este însă singura așezare dacică civilă din Munții Orăștiei. Incepînd de la satul Ludești și pînă la Dealul Grădiștii, dacii au populat numeroasele terase și platouri ale dealurilor, poienile din păduri și valea Apei Grădiștii. Numărul acestor așezări civile e departe de a fi fost stabilit, cu toate recunoașterile și periegezele arheologice efectuate. Se poate afirma, totuși, că densitatea populației în această regiune era mai mare în epoca dacică decît astăzi.

Nici cetățile nu aveau un rol strict militar. Afară de faptul că ele erau înconjurate de așezări civile, e sigur, de exemplu, că cetatea de la Costești cu cele două turnuri-locuință ale ei servea și drept „castel“, poate chiar drept reședință permanentă regală.

Pe temeiul bogatului și variatului material arheologic descoperit, s-au putut stabili: caracterul civilizației dacice din epoca de la Burebista pînă la Decebal și nivelul organizării social-economice a dacilor în această perioadă.

Cultura materială pusă în lumină de cercetările efectuate în Munții Orăștiei este, strict arheologic vorbind, o cultură de tip Latène tardiv, o cultură care a depășit stadiul primitiv, rural, îmbrăcînd haina unei civilizații superioare, oppidane. Continuînd tradițiile locale al Hallstatt-ului și Latène-ului timpuriu, ea nu e scutită de numeroase influențe străine diverse (mai ales balcano-trace și greco-romane) în planul și tehnica construirii cetăților, cisternelor, în forma țiglelor de acoperiș, în obiectele de artă și de podoabă. Dar, și aceasta e o particularitate dintre cele mai importante, dacii au știut să asimileze în mod creator aceste influențe, să și le însușească organic și să le aplice potrivit condițiilor locale.

Documentele arheologice (caracterul monumental al construcțiilor din Munții Orăștiei, sistemul unitar de fortificații, mulțimea așezărilor civile, dezvoltarea meșteșugurilor și a agriculturii), coroborate cu datele izvoarelor literare — ereditatea la tron (Burebista urmează tatălui său), politica externă de mare anvergură dusă de Burebista, etc. — au permis să se conchidă asupra apariției statului dac încă la începutul secolului I î. e. n. Statul dac apare ca rezultat al dezvoltării social-economice multi-laterale a societății dacice din părțile Transilvaniei; nașterea lui e pre-vestită încă de pe la începutul secolului al II-lea î. e. n. de creșterea puterii dacilor sub regele Rubobostes. Statul dac, a cărui apariție a fost, fără îndoială, grăbită de apropierea amenințătoare a pericolului roman, are caracterul unui stat sclavagist începător. Mărit prin cuceriri într-o măsură care nu corespundea dezvoltării și unității social-economice a diverselor triburi dacice, el se destramă după moartea lui Burebista, dar nu piere, nu e desființat. Viața înfloritoare a centrului statal din Munții Orăștiei nu prezintă nici un semn de întrerupere între Burebista și Decebal, iar istoricul Iordanes ne dă³ lista neîntreruptă a regilor daci, urmași ai lui Burebista: Deceneu, Comosicus („pontifex et rex”), Coryllus (Scorilo), Duras-Diurpaneus (probabil fratele lui Scorilo) și Decebal, fiul lui Scorilo.

*

Dacă n-au prilejuit modificări esențiale în concepția noastră despre cultura dacică a secolelor I î. e. n.—I. e. n. și despre statul dac, cercetările și descoperirile mai noi au avut darul să ne îmbogățească substanțial cunoștințele. Numeroasele periegeze efectuate în ultimii trei ani au precizat și, uneori, au lărgit chiar limitele admise pînă acum ale regiunii centrului statal al dacilor. Spre răsărit, recunoașterea făcută pe Valea Sibișelului a arătat că ea reprezintă într-adevăr limita estică a regiunii așezărilor din Munții Orăștiei. Spre vest însă, descoperirea așezărilor de pe Dealul Rudele și de pe terasele și platoul Meleii au arătat că această regiune se întinde pînă la Valea Pietrosului, un afluent al râului Strei.

Chiar înăuntrul limitelor regiunii s-au putut identifica în ultimii trei ani peste 20 de puncte noi cu material arheologic dacic. Dintre acestea

³ Iordanes, *Getica*, 73—74.

se cuvin în primul rând menționate numeroase puncte din imediata apropiere a satului Costești, ca, de exemplu: Coșman, Gruiul Negru, Laz, și cele făcute în apropierea satului Bucium, la Valea Țiganilor și la Cărpeneș. Resturile de așezări aflate aici dovedesc locuirea densă nu numai a platourilor și poienilor, ci și a văii roditoare a Apei Orașului, atât de potrivite agriculturii. Nu ne îndoim că cercetări viitoare ne vor putea demonstra existența așezărilor pînă la Mureș și, poate, de asemenea, pe valea acestuia, pînă la Deva, unde material dacic s-a descoperit încă mai demult⁴.

Precizări prețioase în diferite probleme au adus însă în primul rând săpăturile executate în anii 1955—1958. Acestea au avut drept obiective principale dezvelirea completă a sanctuarelor de pe Dealul Grădiștii, precum și o mai amplă și sistematică cercetare a așezărilor civile, atât de la Sarmizegetusa, cît și din alte puncte ale regiunii. Rezultatele au fost consemnate, în parte, în rapoartele de săpături⁵, dar unele din ele se mai află încă în jurnalele de săpături ale cercetătorilor.

Dintre lucrările întreprinse în incinta sacră de la Sarmizegetusa, cea mai importantă este, fără doar și poate, dezvelirea sanctuarului vechi de pe terasa a XI-a. E vorba de un sanctuar patrulater, cu 60 de baze de coloane de calcar, lung de cca 46 m și lat de 17 m. Mai vechi cu un secol și jumătate decît marele sanctuar de andezit de pe terasa a X-a, el a fost construit după același principiu, prezentînd însă unele elemente deosebite și importante.

Un zid masiv, adîncit în pămînt cu peste 3 metri, încinge sanctuarul din trei părți (de sud, est și nord), cercetărilor viitoare revenindu-le misiunea să constate dacă zidul există și pe latura apuseană, dinspre deal. După toate probabilitățile, acest zid avea menirea să consolideze terenul, căci întregul sanctuar pare a fi fost clădit pe o imensă terasă artificială. El se ridică în vechime ca un bloc uriaș de calcar, ieșit parcă din coasta muntelui, impresionînd nu numai prin concepția arhitectonică îndrăzneată, ci în egală măsură prin abilitatea tehnică cu care a fost realizat. De altfel, această tehnică superioară s-a manifestat din nou mai tîrziu, probabil pe vremea lui Decebal, cînd sanctuarul vechi a fost desființat, iar terasa a fost înălțată artificial cu aproximativ 2 metri; pe acest nou nivel a fost construit un sanctuar ceva mai mic, cu stîlpi de andezit așezați pe un fundament de piatră de rîu întărit cu lut, care încinge masa de pămînt de umplură.

De-a lungul zidului de sud al sanctuarului urcau trepte de lespezi de calcar, care duceau la o mică platformă. O conductă de teracotă aducea la sanctuar apa trebuincioasă ceremoniilor, iar porți masive de lemn împodobite cu enorme ținte de fier ornamentate închideau intrarea.

Lucrările de degajare întreprinse în ultima vreme și mai ales în anul 1958 au prilejuit constatarea a noi amănunte semnificative cu pri-

⁴ Cf. *Repertoriul arheologic al R.P.R.* (ms.), s. v. *Deva*.

⁵ Raportul pe anul 1955 a apărut în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. III (1957); raportul pe 1956 a apărut de curînd în vol. V al acestei publicații, p. 379—399, iar raportul pe 1957 în volumul VI, p. 331—353.

vire la sanctuarele săpate mai demult. Astfel, în marele sanctuar rotund cu stâlpi de andezit s-a găsit o vatră de foc patrulateră ($1,50 \times 1,35$ m) din pietre de rîu legate cu lut galben. E posibil ca ea să fi fost folosită ca vatră permanentă a sanctuarului, dar nu e exclusă nici posibilitatea folosirii ei cu un singur prilej, și anume la inaugurarea, la consacrarea acestui locaș de cult.

În apropierea marelui sanctuar rotund, la 9 m spre vest de el, s-a descoperit în vara anului 1958 un pavaj de andezit așezat, pare-se, direct pe pământ. Pavajul constă dintr-un disc central de 1,46 m în diametru, înconjurat de 10 raze lungi de 2,76 m, întreg ansamblul fiind circular (6,98 m în diametru). Aflarea acestui adevărat „soare de piatră“ în incinta sacră de la Sarmizegetusa, în imediata apropiere a marelui sanctuar rotund, va putea, credem, sprijini teza cu privire la caracterul pregnant urano-solar al religiei dacilor.

Amănunte noi s-au putut stabili cu privire la sanctuarul mic patrulater de la Grădiște și la sanctuarul lung de la cetățuia Costeștilor. S-a dovedit că primul nu era format din 15 coloane de andezit așezate pe trei rînduri, ci din 18 coloane, cîte 6 pe un rînd. De asemenea, sanctuarul de la Costești avea în realitate nu 48 de coloane (4 rînduri de cîte 12 coloane), ci 60 (4 rînduri de cîte 15 coloane, ca și sanctuarul vechi de pe Dealul Grădiștii).

În stadiul actual al cercetărilor asupra sanctuarelor, cercetări limitate la forma, dimensiunile și tehnica de construcție a acestora, e greu de precizat caracterul, fără îndoială foarte complex, al religiei dacilor și numărul și atribuțiile divinităților adorate. Ne vin însă, din fericire, în ajutor două descoperiri relativ recente.

Prima din ele este bustul de bronz al unei divinități feminine, descoperit în 1949 în turnul de pază B al cetății de la Piatra Roșie⁶. Bustul înalt de 14,7 cm și lat de 13 cm (dimensiunile actuale) are înfățișarea unei măști, spatele fiind deschis și gol. Brațului stîng, îndoit de la cot în sus îi lipsește mîna; brațul drept, probabil ridicat și el, e rupt cu totul. Locul ochilor e indicat de două găuri rotunde sub niște arcade adînci; în aceste găuri fuseseră așezați ochii de sticlă sau de pastă colorată. Pe marginea inferioară a bustului, la mijloc, se afla o toartă pentru lixarea obiectului pe perete sau pe lemn. Două tortițe se găseau (azi una e ruptă) de o parte și de alta a capului.

Partea de jos a pieptului cu sîinii proeminenți e acoperită de un fel de tunică. Pe cap, bustul are un văl legat în cruci, despărțit prin două brazde destul de adînci. Pe marginile acoperămîntului, două linii adîncite merg paralel cu brazdele. Deasupra frunții se află un acoperămînt triunghiular, mărginit și el de linii adîncite.

Lucrat probabil de meșteri locali și datat mai degrabă în secolul I e. n. decît în secolul precedent, bustul de bronz constituie prima reprezentare figurată a unei divinități dacice.

⁶ Cf. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, Ed. Acad. R.P.R., [București], 1954, pp. 117—119.

A doua descoperire a fost făcută în anul 1956, în sanctuarul vechi de la Sarmizegetusa⁷. E vorba de un medalion de lut de formă quasi-rotundă, lung de 10,3 cm, lat de 9,4 cm și gros de 1,5 cm. Spatele medalionului e neted, iar marginele zimțate. Fața reprezintă o figură feminină, puțin reliefată. Cea mai apropiată analogie o constituie un denar republican roman al lui Tiberius Claudius Nero⁸, reprezentînd-o pe Diana, emis în anul 80 î. e. n.

Nu încape nici o îndoială că medalionul de lut imită moneda, deși probabil că nu direct denarul, ci o imitație dacică a lui. Explicația trebuie căutată în faptul că artistul dac avea de reprezentat o divinitate feminină locală, „națională“, corespunzătoare prin *interpretatio* cu Diana romană. Această divinitate putea, și e probabil, să fie Bendis, cunoscută corespunzător tragică a Artemidei grecești⁹.

N-ar fi deloc exclus ca bustul de la Piatra Roșie s-o reprezinte tot pe Bendis, de astă dată artistul creînd o adevărată operă originală. În orice caz însă, capul de bronz al Dianei descoperit la Costești¹⁰, operă, fără îndoială, grecească, credem că trebuie socotit tot ca o dovadă a răspîndirii și însemnătății cultului zeiței Bendis la daci.

Cercetările viitoare vor reuși, poate, să utilizeze în direcția precizării caracterului religiei și divinităților dacice și presupusul pomelnic de zei, preoți etc. cuprins în înșiruirea blocurilor cu litere grecești găsite în incinta sacră. În anul 1958 s-au mai aflat încă 22 de asemenea blocuri, cu 1—3 litere, printre care și vocale (A, H, I, O).

*

Pentru așezările civile din Munții Orăștiei păreau tipice acelea care, aidoma satelor de munte de astăzi, erau împrăștiate pe întinderi mari, pe terase și prin poieni. Marea așezare civilă de pe Dealul Grădiștii făcea, evident, excepție, dar caracterul ei oppidan explica suficient această abatere de la regulă. Iată însă că astăzi, ca urmare a recunoașterilor făcute pe teren, s-au putut descoperi și alte așezări cu caracter, foarte probabil, rural, grupate însă într-un ansamblu încheșat și bine distinct.

Ca exemplu tipic poate fi dată așezarea descoperită abia în 1958, pe Fața Cetei, o prelungire a Comărnicelului, situată nu departe de Vîrfurile lui Hulpe. Aici se găsesc cel puțin 40—50 de terase, măcar parțial amenajate de om, dispuse în patru sau cinci „etaje“. Urmele abundente de chirpic și de ceramică (printre care un fragment pictat) dovedesc existența în acest punct a unei mari și bogate așezări. Caracterul ei e, probabil, rural, deși nici ipoteza unui „tîrg“, a unui *oppidum* legat de fortificația cunoscută de pe Vîrfurile lui Hulpe, nu poate fi cu desăvîrșire înlăturată pînă la viitoare cercetări amănunțite.

⁷ Cf. Raportul de săpături pe 1956, în „Materiale și cercetări arheologice“, vol. V (1959), pp. 396—397.

⁸ Babelon, I/394, 5.

⁹ Cf. în această privință Herodot, IV, 33; M. Collignon, *Mythologie figurée de la Grèce*, Paris, s.a., p. 110 și nota 2; V. Pîrvan, *Getica*, București, 1926, p. 163.

¹⁰ Cf. C. Daicoviciu, *Le problème de l'état et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în „Nouvelles études d'histoire“, p. 127.

Recunoașterile făcute au întregit și cunoștințele noastre despre așezările civile din împrejurimile Cetățuiei de la Costești. Numeroase puncte cu material arheologic semnalate în ultimii doi-trei ani conturează imaginea unei mari așezări căreia cetatea îi servea drept acropolă.

Un aspect inedit, deși nicidecum surprinzător, al traiului dacilor ni l-au dezvăluit descoperirile din preluca (poiana) Brîndușița a Dealului Rudelor și de pe Meleia. În aceste puncte au fost săpate în anii 1956—1958 trei așezări dacice de un tip aparte. O așezare de acest gen se compune din câteva construcții de lemn cu acoperiș de șindrilă sau paie, așezate pe temelii de piatră de stîncă. Forma lor e, în mai toate cazurile, ovală, iar dimensiunile variabile (diametrul mare e de 6,90 pînă la 16 m). În majoritatea cazurilor aceste construcții au un cerdac de jur împrejur și două încăperi: prima ovală, iar a doua apsidală sau patruleteră. Numai în trei cazuri (odată la Rudele și de două ori la Meleia) întreaga construcție era formată dintr-o singură încăpere.

Este semnificativ faptul că deși aceste așezări se află la înălțimi mari (1300—1400 m), uneori pe platouri expuse vîntului, la construirea lor nu s-a folosit deloc lipitura de lut. Adăugîndu-se la izolarea lor în vîrf de munte, în mijlocul unor pășuni bogate, folosite și astăzi de ciobani, și la inventarul (mai ales ceramic) caracteristic aflat, această împrejurare ne face să vedem în construcțiile de la Brîndușița și Meleia niște stîni ale păcurarilor daci. Descoperirea nu are nimic surprinzător, știut fiind faptul că creșterea vitelor constituia la daci o ocupație de căpetenie.

Interesantă este diferențierea care pare să se contureze (săpăturile nu sînt încă încheiate) între aceste stîni. Dacă la Rudele și pe terasele Meleii inventarul stînilor constă aproape exclusiv din ceramică de diverse categorii și destinații, săpăturile întreprinse pe platoul Meleii au scos la iveală destul de multe obiecte de fier și chiar material feros de construcții (piroane, scoabe, balamale de uși). Tot aici s-au aflat resturile unui vas și a două capace pictate. Nu credem că greșim cînd în complexul păstoresc de pe platoul Meleii vedem o stîină aparținînd vreunui nobil puternic de la curtea regelui dac, dacă nu chiar regelui însuși.

*

Completarea datelor arheologice privind așezările din Munții Orăștiei permit precizarea constatărilor sau ipotezelor de ordin istoric făcute încă acum zece ani, la începutul marilor campanii de săpături organizate de Academia R.P.R. Densitatea populației din regiune, caracterul extrem de unitar al resturilor de cultură materială, monumentalitatea și numărul mare al construcțiilor militare și de cult, tehnica superioară și uriașa forță de muncă folosite la ridicarea lor — toate acestea, alături de știrile izvoarelor literare și epigrafice despre Burebista și urmașii săi, întăresc teza existenței unui stat dac puternic, cu centrul în Munții Orăștiei, teză aproape unanim admisă în prezent. Elementele mai sus amintite întăresc totodată ipoteza nașterii statului dac încă în primii ani ai domniei lui Burebista, dacă nu chiar sub domnia tatălui său.

Nu-i mai puțin adevărat că o serie de particularități ale acestui stat rămân încă obscure pentru noi, urmînd ca cercetările viitoare să aducă noi precizări. În rîndurile de mai jos ne vom mărgini să facem doar cîteva considerente privind problema caracterului statului dac.

Caracterul sclavagist începător al statului lui Burebista și Decebal este recunoscut de către cei mai mulți istorici. Totuși, se mai fac încă anumite greșeli, fie minimalizîndu-se, fie exagerîndu-se rolul sclaviei și importanța relațiilor sclavagiste în statul dac. De exemplu, în recenta lucrare a lui D. Tudor despre sclavajul în Dacia romană se afirmă fără nici un temei că „în vremea lui Burebista dacii alcătuiau încă o uniune de triburi”¹¹, stabilindu-se astfel între epoca lui Burebista și cea a lui Decebal o deosebire pe care nici datele arheologice, nici izvoarele literare n-o atestă.

În extrema opusă cade A. Bodor, care afirmă într-un studiu despre problema obștii la daci că „forma principală a exploatării era sclavajul”¹². Afirmatia este, evident, exagerată. În toate statele sclavagiste, orientale sau clasice, a trebuit să treacă mai multe secole pînă ce sclavajul să devină principala formă de exploatare a muncii străine, pînă ce munca sclavilor să devină baza producției sociale. În statul începător dac nu poate fi vorba de așa ceva. Ca nivel general de dezvoltare acest stat nu poate fi comparat cu Grecia secolului IV. î.e.n. sau Roma secolelor III—II. î.e.n., în care sclavia devenise principala formă de exploatare. Ca și în Grecia înainte de Solon sau în Roma perioadei monarhice, în statul dac principala (atît ca număr cît și ca însemnătate economică) clasă exploatăată trebuie să fi fost aceea a micilor producători, *comati*, mai ales țărani, liberi din punct de vedere juridic, dar depinzînd economiceste într-un fel sau într-altul de aristocrația îmbogățită (*tarabostes*), aserviți într-o formă sau alta acesteia. Săpăturile arheologice n-au permis pînă acum în Munții Orăștiei sezișarea unei proprietăți latifundiare pe care să fi lucrat zeci și sute de sclavi. Dimpotrivă, marele număr de așezări gospodărești din Munții Orăștiei e de natură să indice mai degrabă existența precumpănitoare a proprietății private mijlocii și mici. Ne grăbim să spunem că aceasta nu înseamnă deloc că în Dacia nu exista marea proprietate funciară, că în Dacia nu avea loc un proces mai mult sau mai puțin rapid de concentrare a pămîntului în mîinile unei minorități aristocratice, așa cum s-a întîmplat în toate statele antichității.

Firește, sclavi au existat în Dacia lui Burebista și Decebal. Firește, la construirea vastului și puternicului sistem de fortificații din Munții Orăștiei au participat, alături de populația liberă, și numeroși sclavi¹³. Firește, dacii luau prizonieri în luptele pe care le duceau și-i foloseau

¹¹ D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Ed. Acad. R.P.R., [București], 1957, p. 19.

¹² A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștiilor la daci* (partea a II-a), în „SCIV”, VIII (1957), nr. 1—4, p. 147. Tov. A. Bodor ne atrage atenția că această exagerare se datorește traducerii greșite a manuscrisului în l. romînă.

¹³ Cf. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, Ed. Acad. R.P.R., [București], 1954, p. 130.

din plin ca forță de muncă servilă, mai ales la marile construcții de stat¹⁴. Dar de la toate acestea și pînă la generalizarea relațiilor de producție sclavagiste, pînă la transformarea muncii sclavilor în bază a producției sociale și a sclaviei în principala formă de exploatare mai este o cale lungă pe care societatea dacică n-a mai avut timp s-o parcurgă.

De ce, atunci, caracterizăm statul începător, primitiv, dac drept stat sclavagist și nu altminteri? Răspunsul trebuie căutat în considerarea *dialectică* a dezvoltării societății și statului dac. Chiar dacă relațiile sclavagiste erau încă puțin dezvoltate pe vremea lui Burebista și Decebal, ele reprezentau elementul nou, capabil de dezvoltare și aflat într-o continuă dezvoltare, elementul care-și croia încet dar sigur drum, înlăturînd treptat rămășițele orînduirii comunei primitive, elementul care *trebuie* să învingă în virtutea implacabilei legități a dezvoltării istorice. Că relațiile sclavagiste n-au ajuns niciodată predominante în statul dac independent, aceasta e o chestiune care nu interesează aici. Cucerirea romană a fost un accident extern care, dealtfel, n-a împiedicat, ci a favorizat biruința relațiilor de producție sclavagiste.

*

Completînd substanțial cunoștințele noastre asupra diverselor aspecte ale traiului dacilor din Munții Orăștiei, săpăturile din ultimii ani au conturat, în același timp, mai precis o serie de probleme a căror rezolvare constituie o sarcină de căpetenie, mai mult sau mai puțin de perspectivă.

O mare însemnătate prezintă problema datării mai precise a diverselor monumente de cultură materială. În această direcție s-a făcut deocamdată destul de puțin, lipsindu-ne criterii de datare suficient de precise. Monetele, de altfel destul de rare, nu ne pot fi de prea mare ajutor, ele reprezentînd doar termene *ante quem* și *post quem*. Stratigrafia nu permite nici ea, *deocamdată*, o datare mai precisă a diverselor perioade cuprinse între cele două extreme — domniile lui Burebista și Decebal.

Un criteriu mai de nădejde, dar și acesta numai pentru anumite vestigii materiale, pare a fi, pînă acum, materialul folosit la construirea sanctuarelor. Se poate afirma, de exemplu, că sanctuarele de calcar au fost construite *ante Decebalum*, în timp ce sanctuarele de andezit au fost ridicate în timpul domniei acestuia. De asemenea, putem afirma cu destulă probabilitate că blocurile cu litere grecești datează și ele dintr-o perioadă anterioară lui Decebal, pe timpul căruia pare să se fi întrebuițat scrierea latină¹⁵. Aceste precizări sînt însă parțiale și, deci, insuficiente. Mai întii, ele nu privesc decît sanctuarele și rarele vestigii de scriere; în al doilea rînd, ele nu pot să tragă decît hotarul între Decebal și toți predecesorii

¹⁴ Cassius Dio (LXVIII, 9) arată că Traian i-a găsit în „munții întăriți cu ziduri” (adică în cetățile dacice din Munții Orăștiei) pe romanii luați prizonieri de daci după victoria asupra lui Cornelius Fuscus. Din această știre s-ar putea vedea că o piață internă de sclavi nu exista sau era puțin dezvoltată și că prizonierii transformați în sclavi nu erau, în general, vinduți diversilor proprietari, în toată Dacia, ci erau concentrați în centrul politic și militar al statului dac, foarte probabil pentru a fi folosiți la construcțiile militare și de cult.

¹⁵ Cf. în această privință și Cassius Dio, LXVII, 7; LXVIII, 8.

acestui, inclusiv Burebista, fără a ne ajuta să distingem mai clar perioada de un secol și jumătate de la Burebista pînă la Decebal.

Pentru a ajunge la o datare precisă va fi nevoie de o studiere minuțioasă a întregului material arheologic dobîndit prin săpături, comparîndu-l cu materialul dacic descoperit în alte părți ale țării. Va trebui să examinăm îndeaproape detaliile caracteristice ale diverselor construcții precis databile, pentru a putea defini criteriile de datare valabile și în alte cazuri. O atenție specială va trebui dată ceramicii: evoluției formelor vaselor, ornamentării, precum și ceramicii de import. Un studiu mai atent și mai aprofundat al stratigrafiei, în toate cazurile, ne va ajuta și e, poate, să stabilim criteriile mai precise de datare.

Cunoscute în esența lor, o serie de aspecte ale culturii materiale a dacilor din Munții Orăștiei vor trebui precizate în amănunte, atît prin săpături și lucrări de degajare, cît și prin studii. În această ordine de idei am considera oportună completarea tabloului sistemului defensiv prin dezvelirea fortificațiilor de mai mică amploare cum sînt cele de pe Virful lui Hulpe și Fețele Albe, prin cercetarea exhaustivă a cetății B.idarului, printr-o nouă examinare a valului de la Cioclovina-Ponorici. Inceputul făcut în această direcție prin degajarea completă a cetății de la Costești e edificator. Natural, lucrărilor de teren trebuie să li se adauge apoi o serie de studii privind planul fortificațiilor, tehnica zidurilor, turnurilor și intrărilor, influențele străine care s-au manifestat în acest domeniu.

Mai importantă încă pentru precizarea unui tablou veridic al vieții dacilor este cercetarea așezărilor civile, relativ puțin cunoscute pînă acum. Pe Dealul Grădiștii vor trebui dezvelite mai multe locuințe și atene, va trebui cercetată marea terasă cu presupusa „piață“ a orașului. Mai multă atenție trebuie acordată așezărilor civile din vale (Costești, Bucium), care duc spre Mureș. A sosit, de asemenea, timpul cînd ne putem gândi la cercetarea exhaustivă a unor așezări ca aceea de pe Fața Cetei sau de la Pietroasa lui Solomon, pentru a stabili pînă în cele mai mici amănunte aspectul unei „localități“ dacice din munți.

În țara noastră se ridică problema aprofundării și precizării cunoștințelor cu privire la religia dacilor. În fond, pînă acum săpăturile nu ne-au adus decît dovezi supimentare despre politeismul dacilor, dovada existenței unei divinități feminine de tipul Artemidei și un început de confirmare a ipotezei privitoare la caracterul urano-solar al religiei dacice. Simțim încă foarte departe de descifrarea chiar și numai a aspectelor celor mai importante ale acesteia. În această direcție, săpăturile mai au și e.e un cuvînt de spus (la Grădiște și la Pietroasa lui Solomon), dar principala sarcină credem că e studierea monumentelor dezvelite. Vom încerca, într-un studiu aflat în pregătire, să demonstrăm semnificația și principiul marelui sanctuar rotund de la Sarmizegetusa, acel original templu-calendar al dacilor. Dar pentru cunoașterea multilaterală a religiei dacilor acest studiu nu poate constitui decît un modest început.

Săpăturile din campania viitoare vor întregi, probabil, colecția noastră de blocuri cu litere grecești. Aceasta va pune nemijlocit problema des-

cifrării lor, sarcină dificilă desigur, dar, credem, nu imposibilă. E ușor de înțeles însemnătatea acestui lucru în caz de reușită.

O problemă care ni se pare extrem de importantă este aceea de a preciza dacă în regiune există sau nu vestigii ale unei epoci anterioare domniei lui Burebista, adică anterioare închegării regiunii Munților Orăștiei ca centru al statului dac. Se pune întrebarea dacă nu cumva a existat aici un centru religios încă înainte de formarea statului. În cazul unui răspuns afirmativ, am dispune de o explicație în plus a alegerii tocmai a acestei regiuni ca centru și al puterii laice, întrucît în statul dac, ca și în toate statele primitive, laicul și sacrul sînt strîns legate.

Marea problemă nerezolvată a cercetărilor din regiunea așezărilor dacice a fost și rămîne aflarea necropolelor acestor așezări. E probabil ca insuccesul de pînă acum să nu se datoreze numai întîmplării, ci și unei metode greșite de cercetare. Într-adevăr, atenția cercetătorilor a fost îndreptată exclusiv spre descoperirea tumulilor funerari dacici. Nimic nu ne îndreptățește însă să înlăturăm ipoteza contrară, aceea a mormintelor plane de incinerare, atestată în necropolele dacice, de exemplu la Porolissum¹⁶. Cercetări răbdătoare și sistematice orientate după această ipoteză ne vor aduce, poate, succesul de-atîta vreme așteptat. În legătură cu aceasta, dar și cu alte probleme (de religie, de exemplu), n-ar fi inutilă nici o mai sistematică cercetare a peșterilor din regiune.

În sfîrșit, ultimul grup de probleme e legat de războaiele cu Traian și de perioada imediat următoare. Prin săpături la castrulele semnalate în regiune se vor putea, eventual, stabili direcțiile de înaintare ale armatei romane spre Sarmizegetusa. În același fel pot fi folosite și alte indicii; de exemplu la Meleia, în timp ce stîmile de pe terase au fost pur și simplu abandonate de ocupații lor, stîmile de pe platou poartă urmele unui violent incendiu. Dacă la această împrejurare adăugăm faptul că plaiul Meleii e un excelent drum ocolit, de învăluire, spre Sarmizegetusa, nu e neverosimil să presupunem trecerea unei părți a armatei romane (poate a cavaleriei lui Lusius Quietus) pe aici.

Cu privire la perioada de după cucerire, ar fi interesant și folositor să putem preciza cît timp a rămas la Sarmizegetusa detașamentul din legiunea a IV-a *Flavia Felix*. De asemenea, extrem de utilă ar fi cercetarea așezării romane de la Sub Cununi, suprapusă peste o așezare mai veche, dacică.

Evident, nu ne putem gîndi la o grabnică elucidare a tuturor acestor probleme. Dar credem că rezolvarea, fie și numai parțială, a lor, sau chiar numai a unei părți a lor, constituie o premisă necesară cunoașterii complexe a traiului dacilor din Munții Orăștiei, cunoaștere pe care o dorim cît mai curînd concretizată într-o amplă monografie arheologică și istorică a acestei regiuni.

Catedra de istorie universală

¹⁶ Informație prof. M. Macrea.

НОВЫЕ ДАННЫЕ И ВОПРОСЫ В СВЯЗИ С ДАКАМИ ИЗ МУНЦИЙ ОРЭШТИЕЙ

(Краткое содержание)

Автор перечисляет самые важные археологические открытия, сделанные в дакийских крепостях и поселениях в Мунции Орэштией в 1955—1958 гг. Среди результатов, достигнутых в этом промежутке времени обследованием на местах, считается и установление сверх 20-ти новых пунктов с дакийским археологическим материалом. Наиболее важными среди них являются Бучум, Костешти, Фаца Четей, Руделе, Мелея.

Новые и ценные данные принесли раскопки в *священной зоне* из Сармизегетузы (Дялул Грэдишти). Здесь было открыто святилище с 60-ю известковыми опорами колонн, окружённое плотной стеной из того же материала; было обнаружено андезитовое мощение, состоящее из центрального диска, окружённого десятью лучами — настоящее „каменное солнце” —; были найдены также 22 известковых глыбы с греческими буквами. В известковом святилище, упомянутом выше, был обнаружен диск из глины с женской оцарапанной фигурой на одной из его сторон; этот диск является подделкой римского денария 80-го года д.н.э., изображающего Диану. Это открытие, вместе с головой Дианы, найденной в Косештах, и бронзовым бюстом, найденным в Пятра Рошии и изображающим женское божество, свидетельствуют о распространении у даков почитания богини Бендис.

Неизвестную сторону образа жизни даков в Мунции Орэштией выявили раскопки в местностях Руделе и Мелея. Здесь были открыты три дакийских пастушеских комплекса со специфическими постройками и инвентарём.

Далее автор приводит несколько соображений относительно характера дакийского государства. Он показывает, что в дакийском обществе труд рабов никогда не был главным фактором общественного производства. Главным эксплуатируемым классом (как в отношении числа, так и в отношении экономического значения), были свободные мелкие производители, *comati*, главным образом крестьяне. Несмотря на это, мы определяем дакийское государство как рабовладельческое государство, так как именно рабство было новым передовым социально-экономическим развивающимся элементом, который в силу закономерности исторического развития должен был победить.

В последней части своей статьи автор указывает на наиболее важные объективы будущих раскопок в Мунции Орэштией, а именно: продолжение исследования системы укреплений, открытие дакийских святилищ, усиление раскопок в гражданских поселениях, исследование местных пещер, открытие дакийских некрополей и, наконец, исследование различных археологических следов, связанных с периодом войн с Траяном и римского господства в Дакии. К этим объективам работы на местах

прибавляется важная задача издания очерков и статей, которые послужат в качестве предпосылок для обширной археологической и исторической монографии этого края.

DONNÉES ET PROBLÈMES NOUVEAUX RELATIFS AUX DACES DES MONTS D'ORĂȘTIE

(Résumé)

L'auteur passe en revue les plus importantes découvertes archéologiques des années 1955—1958 qui ont eu lieu dans les places fortes et établissements daces des Monts d'Orăștie. Parmi les résultats obtenus dans cet intervalle il faut rappeler la détermination, par reconnaissances sur le terrain, de plus de 20 points nouveaux à matériaux archéologiques daces, les plus importants étant Bucium, Costești, Fața Cetei, Rudele, Meleia.

Des données nouvelles et de grande valeur sont dues aux fouilles de l'enceinte sacrée de Sarmizegetusa (Dealul Grădiștii). C'est ici qu'a été mis au jour un sanctuaire avec 60 bases de colonnes de calcaire, entouré d'un mur massif de même matière; on y a découvert aussi un pavage d'andésite formé d'un disque central entouré de dix rayons — un vrai „soleil de pierre“; en outre 22 blocs de calcaire portant des lettres grecques. Dans le sanctuaire de calcaire mentionné plus haut on a découvert un disque d'argile avec une figure féminine incisée sur l'une des faces; le disque est une imitation d'un denier romain de l'an 80 avant notre ère, représentant Diane. Cette découverte, jointe à celle d'une tête de Diane en bronze trouvée à Costești et d'un buste de bronze représentant une divinité féminine trouvé à Piatra Roșie, atteste la diffusion du culte de la déesse Bendis chez les Daces.

Un aspect inédit de la vie des Daces des montagnes d'Orăștie nous a été fourni par les fouilles de Rudele et de Meleia: on y a découvert trois complexes pastoraux daces avec les constructions et l'inventaire spécifiques.

L'auteur fait ensuite quelques considérations sur le caractère de l'état dace. Il montre que, dans la société dace, le travail des esclaves n'est jamais devenu le facteur principal de la production sociale. La classe exploitée la plus importante tant par le nombre que par le rôle économique, était celle des petits producteurs libres, *comati*, surtout paysans. Nous définissons néanmoins l'état dace comme état esclavagiste parce que c'est justement l'esclavage qui était l'élément économique-social nouveau, progressiste, qui se développait et devait triompher en vertu des lois du développement historique.

Dans la dernière partie de son article, l'auteur dégage les objectifs principaux des fouilles futures dans les Monts d'Orăștie; ce sont: la pour-

suite des recherches sur le système de fortifications, le déblaiement des sanctuaires daces, l'intensification des fouilles dans les établissements civils, la fouille des cavernes de la région, la découverte des nécropoles daces, enfin la recherche des divers vestiges archéologiques liés à la période des guerres avec Trajan et, par conséquent, à la domination romaine en Dacie. A ces objectifs de travail sur le terrain s'ajoute la tâche importante de l'élaboration d'études et d'articles qui serviront de prémisses à une ample monographie archéologique et historique de la région.